

האם מדובר במשחק מילים?

דיון בסוגיית השימוש בנשק
בצה"ל כאמצעי לביטוי מצוקה
ואובדנות - משחק בנשק או
שימוש לא חוקי בנשק



צילום אילוסטרציה. המורכבות בניבוי ההתנהגות האובדנית אינה מנת
חלקו של הצבא בלבד, והיא קיימת גם במסגרות פסיכיאטריות

פסיכולוגים חווים במהלך הקריירה שלהם לפחות מקרה אחד של התאבדות.⁴ לפיכך הבודקים עלולים לאמץ אחת משתי גישות:

1. זהירות יתר - כל רמז לאובדנות מטופל כאילו מדובר בסיכון גבוה וממשי.
2. הערכה מופחתת של אובדנות - תוך נרמול ההתנהגות, וחשיפת החייל לסיכון.

הגישות הקיצוניות האלה בולטות אף יותר בקרב מפקדים מכיוון שאין בידיהם הידע והסמכות להעריך סיכון אובדני. בנוסף, קיימת ציפייה בקרב המפקדים, הציבור והקהילה המשפטית לכך שגורם בריאות הנפש יהיה מסוגל לנבא התנהגות אובדנית של חיילים.⁵ המורכבות בניבוי ההתנהגות האובדנית אינה מנת חלקו של הצבא בלבד, והיא קיימת גם במסגרות פסיכיאטריות. על הרקע הזה גיבש איגוד הפסיכיאטריה בישראל נייר עמדה בנוגע לניהול סיכון במטופל אובדני. זאת תוך התמקדות בגבולות האחריות של המטופל והמטפל, הסטת הציפיות הלא סבירות לניבוי התאבדות ולמניעתן ולהפיכת הניבוי לכה הניתן ליישום קליני ולשיפוט רציונלי תוך התאמתם לחולים ולמצבים ספציפיים. על-פי נייר העמדה, מטופל אובדני, שכושף השיפוט או יכולת בוחן המציאות שלו אינם פגומים במידה ניכרת, חייב לשאת באחריות להחלטותיו ולפעולותיו, לרבות עמידה בהמלצותיו של המטפל.⁶



עם הגיוס לצבא גובר באופן משמעותי הסיכון לאובדנות. אחד הגורמים לכך הוא הזמינות של הנשק.¹ הפעלת נשק בצבא נעשית לאחר הכשרה מתאימה ועל-פי פקודות. כל הפעלת נשק שלא בסמכות נחשבת לשימוש אסור בנשק, או בשפה הצבאית ל"משחק בנשק". שימוש לא חוקי בנשק הוא עברה צבאית פלילית, המעוגנת בסעיף 85 לחוק השיפוט הצבאי.² עברת שימוש לא חוקי בנשק מתייחסת למגוון של מצבים - החל בהחזקת נשק או הפעלתו בניגוד להוראות הבטיחות, למשל, כיוון נשק לעבר אדם כאיום ממשי או כמשחק, ועד לירי בנשק שאינו תואם את הוראות הפתיחה באש. במקרה שבו מתעורר חשד שהמשחק בנשק מרמז על מצוקה נפשית, נלקח החייל לבדיקת קב"ן כדי להעריך את הסיכון האובדני. חייל שנמצא בסיכון אובדני מטופל על-ידי הגורמים המקצועיים על-פי המדיניות של מחלקת בריאות הנפש. ההתייחסות בציר הפיקודי-משמעותי (שיפוט וענישה) תידחה ברוב המקרים בשל חוסר הוודאות בנוגע לכוונה האובדנית של החייל.

במאמר הזה נדון בהרחבה בשימוש בנשק כאמצעי תקשורת בין החייל לבין המערכת הצבאית במקרים שבהם אין כוונות אובדניות ותוצג המורכבות של ההתנהגות הזאת. בכל מקרה כזה מתחייבת התערבות יזומה וממוקדת כדי למגר הלך רוח ותרבות של שיח אובדני באמצעות שימוש בנשק.

הערכת סיכון אובדני בקרב חיילים בצה"ל

השיבוץ ליחידה ולתפקיד בצה"ל נעשה לפעמים ללא התחשבות ברצונותיו של החייל. בין החיילים למערכת הצבאית יש עימותים רבים בעניין השיבוץ, ולעתים הדברים מגיעים עד כדי התבטאות בשפה אובדנית ושימוש באמצעים כמו נשק.

לשפה האובדנית בצבא יש ביטויים מגוונים - החל בהתבטאות מילולית בדבר מחשבות על התאבדות, עבור דרך התבטאות מילולית בדבר כוונה קונקרטית לבצע פגיעה עצמית גופנית, וכלה בביצוע פעולה אובדנית, בין היתר באמצעות שימוש בנשק. אמירה מפורשת ואף רמיזה בנוגע להתאבדות מובילות לשליחה מיידית של החייל לבדיקה במחלקת בריאות הנפש, ומקצרות את משך ההמתנה לקב"ן. מחווה אובדנית נותנת תוקף ממשי לרצינות הכוונות, ושימוש בנשק מעצים את המחווה האובדנית וצובע אותה בצבעים עזים. המאמר הזה עוסק בביטויים המגוונים האלה לצד מציאות קשר בין ההתנהגות, חומריות והשגת השינוי המבוקש.

במחקר שנערך בקרב חיילים שביצעו ניסיון אובדני עלה כי 40% מהם הועברו מתפקידם. החוקרים סברו כי ניסיון התאבדות הוא הדרך המהירה ביותר לשינוי בתנאי השירות - זאת בהכרים את הרגישות של הצבא לנושא.³

עבור מרבית המפקדים והמטפלים, נושא האובדנות מעורר חרדה. על-פי אחד הסקרים, אחד מכל שני פסיכיאטרים ואחד מכל חמישה

עֵבֶרַת שִׁימוֹשׁ לֹא חוֹקִי בִּנְשֵׁק מִתִּיחֶסֶת לִמְגוּוֹן שֶׁל מִצְבִּים - הַחֵל בְּהַחֲזַקַת נֶשֶׁק או הַפְעֵלְתוֹ בְּנִיגוּד לְהוֹרָאוֹת הַבִּטְיּוּחֹת

שימוש לא חוקי בנשק ליצירת רושם של התאבדות

מנתונים של הפרקליטות הצבאית בשנים 2005-2006 עולה כי לפחות פעם בשבוע מתרחש בצה"ל אירוע של משחק בנשק בין חיילים.⁷ יש לציין כי אין המדובר בדוח המבוסס על בדיקת תופעת המשחק בנשק אלא במספר המקרים המגיעים לתביעה הצבאית. "משחק בנשק" בעגה הצבאית, או "שימוש לא חוקי בנשק", הוא עברה צבאית פלילית. ואולם מה דינו של חייל שעשה שימוש לא חוקי בנשק כאשר כיוון אותו כלפי עצמו שלא מתוך כוונה להרוג את עצמו? מה דינו של חייל שפעל מתוך כוונה ברורה ליצור רושם אובדני, כדי לשנות את תנאי השירות הצבאי שלו? מה דינו של חייל השרוי במצוקה, בעל מחשבות אובדניות, אך ללא כל כוונה לשים קץ לחייו? האם השימוש בנשק היה אחד האמצעים שבהם בחר לבטא את מצוקתו? החיילים האלה ייבדקו בראש ובראשונה על-ידי הקב"ן, ויקבלו טיפול בהתאם למצוקותיהם.⁸

מתעוררת השאלה: מהי ההתייחסות הפיקודית-משמעתית במקרים האלה לשימוש הלא חוקי שנעשה בנשק? המורכבות נעוצה בעובדה



מפקד משוחח עם חייל - אילוסטרציה. נדרש שיח מילולי ולא התנהגותי בין החייל למפקדיו, המבוסס על אמון ופתיחות ביניהם, ובאמצעותו בין החייל למערכת הצבאית

פקודות ונהלים לטיפול בחייל המבטא מצוקה ואובדנות

במקרה שבו מתקבל דיווח על חייל שהתבטא בשפה אובדנית או שעשה ניסיון של פגיעה עצמית מכוונת,¹⁷ יש לפעול על-פי פקודת מטכ"ל ולהביא את החייל לבדיקת קב"ן, זאת תוך הרחקתו מנשק והשגחה עליו.¹⁸ אם לאחר בדיקת קב"ן החייל נמצא לא כשיר לשירות לנוכח מצבו הרפואי-נפשי - הוא ישוחרר מן השירות הצבאי.

ואולם, אם החייל נמצא כשיר להמשיך את שירותו הצבאי - ונהלים המחלקה לבריאות הנפש מרחיבים ומחייבים כי החזרתו לשירות מותנית בהתרשמות של ראש מדור פסיכיאטריה ממצבו הנפשי. אם מחליטים להשאירו בשירות הוא מסומן למעקב יזום - מהלך המחייב את הקב"ן לבדיקות עתיות במהלך השירות - זאת תוך הבאה בחשבון שיש לו היסטוריה של פגיעה עצמית.¹⁹ הנהלים האלה מתייחסים למצוקת החייל, ונוגעים רק לטיפול בחייל המבטא מצוקה. ואולם, אין התייחסות משפטית ברורה לסוגיית השימוש הלא חוקי בנשק. ב-2008 נעשה ניסיון ראשון להתדיין בנושא. סגן הפצ"ר פרסם איגרת בנוגע לסוגיית הטיפול המשמעותי בחיילים המשמיעים איומים בעלי תוכן אובדני לצורך מניפולציה. זאת תוך ליבון מורכבות הסוגיה בשל חובת הסודיות הרפואית.²⁰ האיגרת יועדה למפקדים והיו לה כמה מטרות:

1. לתת בידי המפקדים כלים לשמירת המשמעת הצבאית ולנקיטת צעדים משמעותיים.
2. לאפשר שמירה על הסודיות הרפואית המוענקת לחייל מכוח החוק.
3. לאפשר טיפול אפקטיבי במצוקות נפשיות אותנטיות של חיילים.²¹ סגן הפצ"ר הדגיש את חובת הסודיות הרפואית האוסרת על גורמי בריאות הנפש לחשוף בפני המפקד את אבחנתם בנוגע למצבו הנפשי של החייל. עם זאת, הוא ציין כי גורמי בריאות הנפש מוסמכים לפרט בפני המפקדים את הוראותיהם על גבי טופס 148 ("חוות דעת גורם ברה"ן").²²

שבמקרים האלה השימוש בנשק מלווה במצוקה, והתערבות הקב"ן מובילה פעמים רבות לכך שלא ננקטים צעדים בגין השימוש הלא חוקי בנשק. הסוגיה הולכת ונעשית מורכבת יותר כאשר המצוקה מלווה במחשבות בעלות תכנים אובדניים, אך בעת האירוע שבו נעשה שימוש בנשק לא הייתה כל כוונה להשתמש בנשק אלא רק ליצור פרובוקציה.

התופעה של שימוש לא חוקי בנשק הפכה לשפת תקשורת בין החייל למערכת הצבאית. לפיכך בכל מקרה כזה מתחייבת התערבות יזומה וממוקדת כדי למגר הלך רוח ותרבות של שיח אובדני באמצעות שימוש בנשק. לחובה הזאת יש כמה סיבות:

1. השימוש בנשק עלול להיות מסוכן ולגרום לתאונה קשה ולא הפיכה (לחייל עצמו ולאנשים שמסביבו) גם בהיעדר כוונה אמיתית לכך.
 2. מניעת תהליך של תרגול והתרגלות (הביטואציה) שעלול להסיר את העכבות לפגיעה עצמית, ובבוא העת לאפשר הוצאת הניסיון האובדני לפועל.⁹
 3. הבנה שקיים קשר בין התנהגות אובדנית לבין התאבדות בפועל ולרצף מידרדר של התנהגות.¹⁰ ההבנה הזאת מבוססת על מחקרים שבהם נמצא קשר משמעותי בין התנהגויות אובדניות שונות, בעיקר בין ניסיונות אובדניים קודמים לבין התאבדות.¹¹ ככל שההתנהגויות האלה חוזרות על עצמן גדל הסיכון להתנהגות אובדנית שתסתיים במוות.¹²
- לעומת זאת, יש טענה שיש להבחין בין התנהגות אובדנית קטלנית להתנהגות אובדנית לא קטלנית. הכוונה האובדנית, לפי הטענה הזאת, היא פרמטר מבחין משמעותי.¹³ המצדדים בטענה הזאת גורסים כי המתאבדים מתכוונים להרוג את עצמם בעוד אלה המנסים להתאבד מתכוונים לקרוא לעזרה.¹⁴ על כן לא נכון להקיש מניסיון אובדני על התאבדות.¹⁵
- התייחסות חדשה להערכת סיכון אובדני מדגישה את הפוטנציאל למוות כתוצאה מהמעשה - דבר זה מהווה גורם מכריע בהערכת הסיכון.¹⁶

הצורך בהגשת טיפול נפשי נאות. ואולם, האפשרויות בנוגע להמשך טיפול בחייל כדי לסייע בהצבת גבולות, או כפי שצוין באיגרת הראשונה, לתת כלים לשמירה על המשמעת - נעשות בצורה עקיפה. ההוראות או השיפוט אינם נוגעים לשימוש הלא חוקי בנשק כשלעצמו אלא למה שנלווה לכך, בעיקר סירוב למלא פקודות הניתנות על-ידי המפקדים. בעצם הענישה יש התייחסות לאירוע משמעת המתלווה לשימוש בנשק, אולם אין התייחסות לשימוש בנשק עצמו. המשמעות של היעדר ההתייחסות היא חיזוק חיובי להתנהגות לא ראויה, לא לגיטימית ויתרה מזו - מסוכנת ומסכנת.

כיצד מחנכים אפוא חיילים לבטא מצוקה באופן לגיטימי? ברור שנדרש שיח מילולי (ולא התנהגותי) המבוסס על אמון ופתיחות בין החייל למפקדיו, ובאמצעותו בין החייל למערכת הצבאית. כדי לבסס שיח לגיטימי, פתוח ומילולי מתקיימות הרצאות לזיהוי מצוקות ולאיתורן. הידע המקצועי מוקנה למפקדים על-ידי גורמי בריאות הנפש, ובמסגרת הזאת נלמדת ומחוזקת התמודדות בדרכים מגוונות עם מצוקות החיילים.

ואולם, אין די בכך. כדי להפסיק לחלוטין את ההתנהגות הלא רצויה של שימוש בנשק שלא למטרותיו, יש לנקוט פעולה דרסטית שאינה משתמעת לשתי פנים, כלומר, ענישה על המעשה הזה. המטרה היא לצמצם את השימוש לרעה בנשק ולהרחיב את השיח המילולי בנוגע למצוקות במהלך השירות.

התופעה של שימוש לא חוקי בנשק הפכה לשפת תקשורת בין החייל למערכת הצבאית. לפיכך בכל מקרה כזה מתחייבת התערבות יזומה וממוקדת

סיכום

במאמר הזה הוצגה המורכבות של ההתייחסות לשימוש לא חוקי בנשק המלווה במצוקה נפשית. המורכבות נובעת מן הצורך לשים גבול במקומות שניתן לעשות זאת כדי להגביר את השיח המילולי (ולא ההתנהגותי) בין החייל למערכת הצבאית מצד אחד, ולצמצם ככל שניתן את השימוש הלא חוקי בנשק מצד אחר. השימוש הלא חוקי בנשק לא רק שאינו תורם לשיח בעניין המצוקה - הוא עלול להגביר אותה ולהיות מסוכן.

לנוכח הסיכון הטמון בשימוש לא חוקי בנשק לא ניתן להתעלם מן התופעה, ולפיכך דרושה מעורבות אקטיבית של מפקדים באמצעות ענישה כדי למגרה.

* **בכתובת המאמר השתתפו: רס"ן נירית ולר-פולג, מחלקת ברה"ן, מפקדת קצין רפואה חילי, חיל האוויר; סא"ל (מיל') ד"ר רינת ידידיה, המרכז לבריאות הנפש שלוותה.**

הערות למאמר הזה מתפרסמות באתר הוצאת מערכות.

במקרה שבו חייל מאיים לבצע מעשה אובדני מחויב המפקד לפעול מיד בהתאם להוראת פקודת המטה הכללי.²³ עם חזרת החייל מבדיקת גורם בריאות הנפש, על המפקד לעיין בתשובה. אם עולה ממנה כי אין מקום להמשך טיפול בחייל, והמשימה שהטיל המפקד על החייל לפני הפנייתו לקב"ן עדיין רלוונטית - המפקד יכול, אם אין מניעה רפואית - להורות לחייל לבצעה. אם החייל עומד בסירוב לבצע את המשימה, המפקד יכול להעמידו לדין משמעת בגין סירוב לקיים פקודה.²⁴ אם לא ניתנה פקודה או שניתנה פקודה וכבר לא ניתן לבצעה, והמפקד סבור שהאיום האובדני שהשמיע החייל היה מניפולטיבי, למשל, הצבת אולטימטום לצורך שינוי שיבוץ או קבלת הקלות בתנאי השירות, שאינן מגיעות לו, ובידי המפקד קיימות ראיות חד-משמעיות המבססות את החשד הזה (למשל, דברים שאמר החייל לחבריו ליחידה) - ניתן להעמידו לדין משמעת בגין עברה של פגיעה במשמעת.²⁵

בעת ההליך המשמעת המפקד יכול לשקול, כתוספת ראייתית משלימה, את קביעת גורם ברה"ן על-גבי טופס 148 כי החייל אינו זקוק להמשך טיפול. יש להדגיש כי אין להרשיע חייל על סמך קביעה מעין זו כראיה בלעדית, שכן העובדה שחייל אינו זקוק להמשך טיפול נפשי אינה מהווה כשלעצמה ראיה חותכת וחד-משמעית לכך שמדובר באיום מניפולטיבי.

עוד חידדה האיגרת כי במקרה שיש ספק בנוגע למניעיו של חייל בהתבטאותו בעלת האופי האובדני - יכריע הספק לטובתו. מעבר לעובדה שהדבר נובע מעקרונות היסוד של הוכחת אשמה, הדבר מתחייב גם מטעמי מדיניות שלפיה יש להימנע מהרתעת חיילים מלבטא מצוקה ומלבקש סיוע נפשי.²⁶

טיפול פיקודי בחיילים המשתמשים בנשק ללא רשות

בהמשך להפצת האיגרת למפקדים התבקש היועץ המשפטי של חיל הרפואה להפיץ איגרת נוספת. האיגרת הזאת, שהופנתה למטפלי בריאות הנפש בכל צה"ל, נועדה להוסיף על האיגרת למפקדים. מטרתה הייתה לספק למטפלים כלים מתאימים כדי להתמודד עם בעיית החיילים המשמיעים איומים בעלי תוכן אובדני שהסיבה להם אינה הפרעה נפשית. באיגרת נמסר כי גורמי בריאות הנפש מצויפים לאבחן את מצבו של החייל ולהושיט לו סיוע נפשי במקרה הצורך, זאת תוך כיבוד החוק לשמירת הסודיות הרפואית.

באיגרת נכתב כי לאחר בדיקת הקב"ן עליו לציין את המלצותיו למפקדים - בין אם החייל סובל מהפרעה נפשית אך כשיר לביצוע תפקידו תוך מעורבות מפקדיו והמשך טיפול של גורמי בריאות הנפש, ובין אם החייל אינו סובל מהפרעה נפשית ואינו נדרש להמשך טיפול על-ידי גורמי בריאות הנפש. כך או כך, על הקב"ן לציין בטופס 148 למפקד: "אין מקום להמשך טיפול בחייל", "החייל כשיר לביצוע תפקידו", או "אין מניעה רפואית-נפשית לביצוע תפקידו". באף אחד מן המקרים אין לציין שמדובר במניפולציה של החייל, שכן גם על מסקנה כזאת חלה חובת הסודיות הרפואית.²⁷ כל אלה יאפשרו למפקד בבואו לבחון את המשך הטיפול הפיקודי בחייל להורות לו לבצע את חובותיו במסגרת תפקידו, או להחליט על פעולות אחרות.²⁸ שתי האיגרות, שנכתבו ב-2008 ומיושמות עד היום, מציגות את מורכבות הסוגיה - שתיהן רואות לנגד עיניהן את טובת החייל ואת

